

Reactie

HERMAN PLEIJ

Mevrouw Dhanens had meer aandacht gewenst voor de iconologische tradities rond de besproken sneeuwsculpturen. Nog meer? Mogelijk is dat wel, want er is materiaal genoeg. Maar ik vrees, dat ik doelstelling en grenzen van het boek dan verre overschreden zou hebben.

Mevrouw De Ridder maakt een reeks verhelderende opmerkingen over sociale stratificatie in de Brabantse en Vlaamse steden van de late middeleeuwen. Haar getoonde inzicht en suggesties aanvaard ik van harte. Jammer genoeg bestond (en bestaat) een dergelijke benadering van de situatie in Brussel voor de genoemde periode niet. Zelfstandig onderzoek naar ontwikkelingen in het samenstel van de Brusselse geledingen behoorde niet tot mijn mogelijkheden, zodat ik de benodigde gegevens moest ondenen aan bestaande studies. Die zijn er in overvloed. Maar ze leggen in koor uit hoe gecompliceerd de Brusselse situatie wel is, onder meer door de aanwezigheid sinds eeuwen van een vorstelijk hof met alle toebehoren. Mij trof dit ook, van meet af aan, en al meteen in de sneeuwpoppen zelf die een wonderlijk mengsel leken te tonen van alle denkbare culturen, milieus en tradities. Vandaar dat ik de sociale stratificatie van Brussel eerst uitvoerig in deze zin problematiseer, daarbij geholpen overigens door eerdere publikaties van mevrouw De Ridder, waarin zij aanvoert hoe moeilijk het is om alleen al onder de zeven patriciërs-geslachten steeds vast te stellen wie van adel is en wie niet. Maar na deze erkenning moest ik aan het werk met de destijds aanwezige gegevens en inzichten.

Voor Brussel zijn er op dit moment overigens nog geen betere. En de verwijzingen naar resultaten met betrekking tot een aantal andere steden zoals Den Bosch kunnen slechts van dienst doen als inspirerende bevragingen naar de situatie in Brussel. Want mevrouw De Ridder zal toch niet menen, dat daar in directe zin veel mee aan te vangen is. Juist Brussel neemt een eigen positie in, waardoor inzicht en gegevens van elders moeilijk hanteerbaar zijn.

Mocht de gewenste studie naar de voorstellen van mevrouw De Ridder ondernomen worden, dan maak ik mij toch zorgen over een centraal aspect daarin. Het grote punt is en blijft de voortdurende sociale mobiliteit, die het vrijwel onmogelijk maakt om voor enige periode van 'vaste' geledingen te spreken. Steeds weer en bij allerlei aanleidingen van zowel politieke als culturele aard vinden er verticale doorkruisingen plaats, gelegenheden allianties en Solidaritäten, die niet zelden sterker blijken te zijn en langduriger dan de in theorie beklede 'stand'. Ik merk dat herhaaldelijk op en geef daar menig voorbeeld van. Mevrouw De Ridder bevestigt dat ook. Maar is het dan niet zaak om eerder met een ontwikkelingsmodel te komen om deze driftige mobiliteit te kunnen beschrijven in plaats van weer zo 'n statisch patroon, dat als enige winst een verdere verfijning laat zien?

Dit centrale probleem toont zich het duidelijkst bij de door haar gesuggereerde plaatsing van kunstenaars, drukkers en schoolmeesters. Ze situeert die tussen de burgers en het 'gemeen'. Maar daarmee wordt de werkelijkheid wel zeer veel onrecht aangedaan. Vooral die kunstenaars en drukkers bewegen zich ongemeen sterk door de geledingen heen, of het nu om intellectuele dan wel materiële elites gaat of de combinatie daarvan. Jan Gossaert verblijft gedurende jaren min of meer in vaste dienst bij Philips van Bourgondië (de admiraal). Alles wijst erop dat hij volwaardig verkeert in dit intellectueel en materieel zo begenadigde milieu, waarvan ook humanisten als Gerardus Geldenhauer deel uitmaakten. Ze zijn aanwezig bij Philips' onderhandelingen met de paus in 1509, waarbij hun expertise over de kunsten (in het bijzonder de

Vitruviaanse maten) een voorname rol speelt. En nogmaals, het gaat hierbij niet om incidentele contacten met een ander milieu maar het volwaardig deel uitmaken van een geleding gedurende een langere tijd. Moet Gossaert dan toch geboekstaafd blijven als behorend tot de onderkant van de burgerij en de bovenkant van het 'gemeen'?

Zo mogelijk nog meer verwarring levert mevrouw De Ridders model op bij de plaatsing van een drukker als Thomas van der Noot. Hij is een bastaardzoon uit het beroemde patriciërsgezicht Van der Noot, met adellijke takken. Ook in zijn geval wijst alles erop, dat hij een overeenkomstig aanzien blijft genieten waaraan zijn bastaardschap naar Bourgondische traditie nauwelijks afbreuk doet. Alleen het bekleden van de gebruikelijke ambten in zijn familie bij stedelijke en landelijke overheid is daardoor niet mogelijk, waardoor hij zijn ook in het buitenland opgedane scholing dienstbaar maakt aan de stichting van een drukpers annex uitgeverij. De technische kanten interesseren hem het minst, hij gedraagt zich vooral als een humanist in de moedertaal zoals we die in het Duitse taalgebied al ontmoeten. Vanuit die rol verzamelt hij plaatselijke intellectuelen, rederijkers en kunstenaars om zich heen, terwijl ook duidelijk is dat hij vele contacten onderhield met de Bourgondisch-Habsburgse hofschrijvers en het internationale humanisme. Thomas van der Noot tussen de burgers en het 'gemeen'? Ik vrees, dat we er met mevrouw De Ridders model nog lang niet zijn zolang er voor de beschrijving nog geen factoren verdisconteerd worden, die recht doen aan deze mobiliteiten en plaatsverschuivingen waarvan de politieke ontwikkelingen in Brussel ook zo vele voorbeelden geven.

De ten slotte door mevrouw De Ridder geclaimde tegenstelling tussen grofweg mijn verklaring van het stedelijk cultuurproces in Brussel en de hare kan ik moeilijk als zo³n besliste tegenstelling zien. Tegenover mijn nadruk op een aanhoudend beschavingsoffensief, uitgeoefend door de burgerlijke elites, plaatst zij een meer endogeen beschavingsproces van onderop. Meteen wijs ik erop, dat ik die elites nergens als een stabiele, onbeweeglijke categorie omschrijf. Alweer stuit ik op het probleem, dat mevrouw De Ridder in vaste categorieën wil denken en ik in mobiele (die inderdaad aanzienlijk moeilijker te vatten en te omschrijven zijn). Niettemin spreek ik steeds over een elitiseringsproces, waarbij voortdurend nieuwe elites van onderop proberen zichzelf te onderscheiden door middel van beschaafd gedrag en vooral ook cultuur, met literatuur voorop. Daarin ligt de kern van mijn verhaal, dat gesponnen is rond de opiniërende, propagandistische en beschavende rol van literatuur in de stedelijke gemeenschap.

In die opzet kan mevrouw De Ridders visie geheel samensmelten met de mijne. 'Gemeen' en burgers willen hogerop. Daarbij maken ze gebruik van onderwijs en alle denkbare beschavings-sjibbolets, waarmee ze zich kunnen onderscheiden. Vervolgens ga ik een stap verder dan mevrouw De Ridder, die om onnaspeurlijke redenen mijn complete bewijslast negeert die laat zien hoezeer men bij dit proces naar beneden trapt, of anders gezegd: het eigen milieu van (ver)voorheen ridiculiseert en denigreert. En ik spreek van 'offensief' juist vanwege die agressiviteit, zoals die tot uiting komt in de satirische tekst tegen de lokale textielwerkers (vooral vrouwen), de teksten tegen de begijnen, en vooral de talrijke gekarikaturiseerde negatieve zelfbeelden geprojecteerd op quasi-boeren en wijkbewoners (het 'gemeen') in de stad. De Middelnederlandse stedelijke literatuur geeft daarvan buiten de Brusselse situatie nog veel meer voorbeelden. Wat wil mevrouw De Ridder dan met deze agressie in de literatuur vanaf de veertiende eeuw, die zo goed aansluit bij de ook door haar genoteerde elitiseringsprocessen?

Met de visies van mevrouw De Roos heb ik de grootste moeite. Ze baseert zich op samenvattingen van mijn betoog, die ik in de kern onjuist vind. En vervolgens slaat zij zelf aan het

interpreteren en verklaren door enkele van mijn gegevens en inzichten te herhalen, maar van een ander staartje te voorzien, met de pretentie dat het nu helemaal haar verhalen geworden zijn.

Ik geef een paar voorbeelden. Mevrouw De Roos doet voorkomen alsof ik Smekens tekst de bedoeling toedicht om de Brusselaars ervan te overtuigen, dat het sneeuwpoppenfeest een laatste manifestatie zou zijn geweest van eendrachtige samenwerking tussen alle stedelingen. Dat zeg ik absoluut nergens, het zou ook heel ridicuul zijn. Maar om zulke springplanken zit mevrouw De Roos erg verlegen. In de samenvattende interpretaties van tekst en feest in het slothoofdstuk probeer ik, nu met de verzamelde en in de vorige hoofdstukken besproken aanwijzingen in de hand, op verschillende manieren vast te stellen waarvan tekst en feest allemaal getuigen. Dat gebeurt in het kader van reconstructies van mogelijke samenhangen, in sommige gevallen dwingend naar mijn mening, in andere gevallen meer met het karakter van een voorstel tot verstandhouding. Maar nooit weet ik iets zeker. En ik heb het niet over (weloverwogen) bedoelen maar (ongewild) getuigen.

Minstens zo'n verkeerde voorstelling van zaken geeft mevrouw De Roos door te beweren, dat ik zou vaststellen dat het concept van het 'algemeen belang' een uitvinding van de stad is. Ze verwijst daarvoor naar bladzijde 319 van mijn boek (en eerder naar bladzijde 289). Daar staat echter in het geheel niets in deze zin. Ik bespreek daar (en ook nog op andere plaatsen) op wat voor wijzen men in de stad van dit voor de stedelijke bekommernissen zo aantrekkelijke concept gebruik maakt. Daarmee bouw ik één van de pijlers op voor het slothoofdstuk, aangezien hier weer zo'n dankbaar voorbeeld ligt van wat voor mij sleutelbegrippen in stads cultuur en burgermoraal geworden zijn: annexatie en adaptatie van elders ontleend of ingevoerd erfgoed. De klassieke oorsprong van dit concept is evident. Maar mevrouw De Roos wil graag scoren, en maakt uit het niet noemen van die oorsprong voor haar gemak maar op dat ik zou menen dat de stad het begrip uitgevonden heeft. Denkt ze dan, dat ik de literatuur waarnaar ik in dit verband verwijs niet lees? En meent ze echt, dat ik zo'n wonderbaarlijke uitzondering op de stedelijke annexatie- en adaptatiedrift zomaar vaststel, zonder daar verder iets mee te doen?

Ik durf inderdaad vast te stellen, dat Smeken niet alleen de rapportage over bepaalde sneeuwpoppen bewust vervormt als literair spel, maar dat hij tevens een paar poppen niet (helemaal) begrijpt. Dat laatste acht mevrouw De Roos uitgesloten of niet aan de orde. Voor mij was dat nogal van belang, omdat ik als eerste zorg had te dragen voor een zodanige interpretatie van de tekst, dat zoveel mogelijk duidelijk zou zijn hoe die poppen er werkelijk uitzagen voor de passerende Brusselaars. Nu zegt Smeken zelf al, dat de toeschouwers hier en daar stomverbaasd waren, en bovendien dat hij zelf ook wel eens moeite had om te doorgronden wat er te zien was. Daar kan mevrouw De Roos nu nog kwaad om worden. Maar ik houd vol, in de lijn van wat Smeken in het algemeen zelf al aangeeft, dat hij de reus met de twee gezichten niet herkent als een kalenderbeeld (Janus), dat hij ook met een aantal andere aan kalenderbeelden ontleende poppen moeite heeft, en dat hij evenmin Hercules en Omphale (of Iole) herkent maar verwacht met Sardanapalus en een helemaal verzonnen Venus (omdat hij anders geen weg meer wist met de vrouw, die hem in haar schoot liet slapen).

Zeer gratuit vind ik mevrouw De Roos' aanmerkingen op het herhaalde gebruik van generaliseren, in de zin van 'de' burgerij, 'de' elite, 'het' volk en dergelijke, zeker omdat ze eerst constateert dat ik, met opzet, nogal wat onzekerheden toon en uitvoerig problematiseer in het eerste hoofdstuk. Maar dan moet ik verder. Ik ken mevrouw De Roos' werk niet, maar ik ben nu erg benieuwd hoe zij dergelijke problemen oplost. En hoe doet Le Goff het dan, Duby, Huizinga? Die hebben het toch ook — onvermijdelijk — over 'de' ridderschap, 'de' elite, 'de'

burgerij, 'het'volk? Het zou moeilijk anders kunnen. Als maar steeds blijkt, dat zulke categorisering en een hulpmiddel zijn, te vergelijken met periodisering, even betwistbaar als noodzakelijk.

Mevrouw De Roos deelt mee in plaats van vragen te stellen, vraagtekens te plaatsen, tot discussie over te gaan. Het centrale probleem is, dat zij vrijwel niets begrijpt van de wijze waarop Smekens tekst door mij gebruikt wordt, al deelt ze onbekommerd mee van wel: ik bewijs alles aan elkaar vast, maak daarbij weinig anders dan kringetjes, terwijl ik zou doen alsof ik de weg naar Eeuwige Waarheid gevonden heb.

Een literaire bron als uitgangspunt voor de beschrijving van een cultureel proces biedt de nodige attracties. Die kunnen alleen aan het licht komen bij het gebruik van zoveel mogelijk andere bronnen uit dezelfde cultuurperiode, verhalende en niet-verhalende. Ik vaar dus zeker niet op één bron alleen: zie de literatuurlijst. Maar een literaire tekst wijst door haar modelmatige vertekeningen brandhaarden aan in het milieu, waarvoor zij in eerste instantie bestemd was en dat haar heeft voortgebracht. Juist in die selecties uit en vertekeningen van de werkelijkheid tonen zich opinies, die vervolgens ook nog een sterker tijd- en plaatsgebonden accent kunnen krijgen wanneer daarbij de culturele en literaire tradities betrokken worden waarin opinies van die aard eerder zijn aangeboden.

Smekens tekst vertoont nog een extra attractie omdat deze een bewuste vertekening is — op de wijze van de literatuur — van een openbare manifestatie, die op haar beurt in ongeveer honderdtien sneeuwpoppen commentaar geeft op de werkelijkheid zoals Brusselse geledingen die in 1511 leken te kunnen ervaren. En ook die poppen zelf refereren niet alleen aan werkelijkheidsopvattingen, maar ook aan artistieke, culturele, literaire en folkloristische tradities in het algemeen. Soms vallen ze die gewoon bij, in andere gevallen wijken ze daar eigenzinnig vanaf. Dit hele complex van directe (de tekst) en indirecte (de sneeuwpoppen) bronnen, zowel ideologiserend als geïdeologiseerd, met al zijn achterliggende vormgevingstradities en werkelijkheidservaringen, probeer ik steeds zo zorgvuldig mogelijk uit elkaar te houden. Wat kan Smeken gezien hebben, hoe speelt hij daarmee in zijn tekst, welke opinie verraadt hij, welke verraadt de bewuste sneeuwpop, hoe kon een tijdgenoot daar tegenaan kijken?

Er was ook nog een andere reden om die tekst van Smeken als startpunt te nemen. Zoals mag blijken uit de ondertitel wilde ik een boek schrijven over literatuur en stadscultuur. Daarvoor zocht ik een zo concreet mogelijk aanknopingspunt, juist van lokale en temporele aard. Een andere opzet zou zijn geweest om tien hoofdstukken te maken met titels, die centrale bekommernissen in die stadscultuur van de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd moesten aangeven: liefde, huwelijk, gezin, dood, natuur, kerk, geweten, handel, woeker, bijgeloof, heksen. Noem maar op. En daar lag juist het probleem. Hoe kon ik aan een verdedigbare indeling van thema's komen bij het gekozen onderwerp? Het zou ook in engere zin kunnen gaan over: kunstenaars, musici, schrijvers, schoolmeesters, entertainers, drukkers, rederijkers, humanisten. Of zelfs over concrete kunstenaars en schrijvers en hun werk als uitgangspunt voor een hoofdstuk.

Steeds zat de betrekkelijke willekeur in de keuze mij dwars. En ik zocht naar een ordening, die mij als het ware uit de tijd zelf zou worden aangereikt. Ik vond die ten slotte in de tekst van Smeken en het achterliggende sneeuwpoppenfeest. Daar leken 'alle' bekommernissen, in positieve en in negatieve zin, van 'alle' denkbare geledingen in een omvangrijke stad in sneeuw te zijn geboetseerd. En daaraan kon ik mijn visies op de ontwikkeling van literatuur en

stadscultuur in de late middeleeuwen ophangen, gedictieerd door de tijd zelf.

Zoals gezegd bevat het resultaat heel wat reconstructie en gewaagde speculatie. De zekerheidsclaims die mevrouw De Roos mij toedicht dragen eerder het karakter van voorstellen tot verstandhouding, in afwachting van betere. Daarmee geef ik uiting aan een bepaalde opvatting over de omgang met het verleden. Die hoeft zij zeker niet met mij te delen, alleen vertroebelt het gebrek aan herkenning daarvan haar blik dermate, dat ze mij dan maar tot een wezenloos evangelist van het eigen gelijk probeert weg te promoveren.

Men kan eindeloos het verleden blijven turven, fundamenteën en bouwstenen optrekken en afstoffen, maar er zal zo nu en dan toch ook eens gebouwd moeten worden. Op zulke momenten ontstaan grote problemen. Om te metselen heeft men een bestek nodig, visie en ook fantasie. Bij de verder schredende specialiseringens sinds de jaren zestig in het historisch onderzoek neemt de huiver voor het optrekken van bouwwerken navenant toe. Veel gehoord zijn opmerkingen in de trant van: eerst moet bron x of bronnenverzameling y ten volle geïnterpreteerd en geëditieerd zijn, anders kan er niet begonnen worden; daarna volgt automatisch dezelfde urgentie voor z, terwijl men zich al gauw realiseert dat eigenlijk a en b ook hernieuwde aandacht behoeven.

De redenen om niet inter- of multidisciplinair te werk te gaan zijn altijd legio en lijken alleen nog maar in kracht en hoeveelheid toe te nemen. Maar waar doen we het dan allemaal voor? Uiteindelijk blijft er toch alleen de behoefte tot contact over, sinds enige tijd nog wel bij voorkeur contact met wat men vroeger dacht en voelde. De gedachte dat wij ooit precies zouden kunnen weten wat iemand in de late middeleeuwen dacht of voelde bij van alles en nog wat, is illusoir. Maar we willen wel graag zo dicht mogelijk in de buurt komen.

Die behoefte, waaraan elke generatie weer opnieuw vorm tracht te geven, vormt mijn eigenlijke uitgangspunt. Het is onacceptabel om zo maar te aanvaarden, dat de dingen gelopen zijn zoals we ze nu menen te ervaren. Pogingen om te begrijpen leiden vanzelf tot vragen om rekenschap. Alleen door in gesprek te blijven, nogmaals de opties te overwegen, aan te schuiven bij de doden blijft het verleden dragelijk. Gaat het om grote dingen zoals mentaliteiten en beweegredenen, dan komen we weinig verder dan telkens weer nieuwe voorstellen tot verstandhouding, afhankelijk niet alleen van generatie-gebonden vragen, maar ook van het nieuwe en veranderende inzicht in de eigen tijd dat daardoor weer tot nieuwe herschikkingen van het verleden noopt: verandert de afloop, dan verandert de voorgeschiedenis daarvan immers mee. Uit de strekking van mevrouw De Roos' reactie maak ik op, dat zij aan dergelijke overwegingen geen boodschap heeft.

WIM BLOCKMANS

Toen de redactie van de *BMGN* aan niet minder dan drie recensenten, behorend tot drie generaties en verschillende onderzoekstradities, vroeg om uitvoerig commentaar te leveren bij Herman Pleij's *Sneeuwpoppen van 1511*, hield dit een erkenning in van het belang van zijn streven om een stuk Nederlandse cultuurgeschiedenis te schrijven over disciplinegrenzen heen. Een zo creatieve en ambitieuze voorzet vanuit de literatuurgeschiedenis mag rekenen op de welwillende en opbouwende aandacht van historici en kunsthistorici.

Het debat is nu losgebrand. Meer dan de intussen reeds her en der verschenen recensies, stelt het vragen naar de haalbaarheid van de grote doelstelling een interdisciplinaire cultuurhistorie te schrijven. Geen van de recensenten heeft de wenselijkheid daarvan betwist, en zelfs niet de mogelijkheid. Wel hebben allen vanuit hun eigen onderzoekstraditie naast technische ook fundamentele vragen gesteld en alternatieven voorgesteld. Ieder van de recensenten heeft nieuwe interpretaties aangedragen van onderdelen of van de totaalvisie, waarvoor dan evenzeer aandacht zou verwacht mogen worden. Wij zijn in gesprek, en zouden dat ook moeten blijven, ook al schijnt een moderator voorlopig nog wel onmisbaar.

Over twee centrale kwesties zal zeker moeten worden doorgedacht: de methodiek inzake sociale gelaagdheid en sociale mobiliteit; de adequaatheid van het concept beschavingsoffensief. Hier alvast enkele markeringen van het debat.

Zowel mevrouw De Ridder als mevrouw De Roos leveren kritiek op de sociale categorieën die Pleij onderscheidt en vooral op de wijze waarop hij daar mee omspringt. Terecht repliceert de auteur dat het historisch onderzoek terzake nog geen pasklare modellen te bieden heeft, vooral geen dynamische en zeker niet voor Brussel rond 1500. Dit geeft hem echter nog niet de vrijheid om de zeer globale categorieën elite en volk, burgerij etc. die door historici tijdens de laatste decennia ontrafeld zijn, te gebruiken zonder daar steeds kwalificaties aan toe te voegen.

Toch bestond er zelfs over Brussel nog wel iets meer moderne literatuur die ons verder helpt, ook al is een studie over de ontwikkeling van de sociale en politieke geleidingen in de gehele stad, zoals we die nu voor Gent hebben¹, nog niet geschreven. Zo heeft Sosson voor het ambachtsgilde van de metaalbewerker aangetoond dat daarbinnen in de loop van de vijftiende eeuw een aristocratiserings- en oligarchiseringsproces op gang kwam. Dankzij het vrijwel continu uitoefenen van politieke functies, waarvoor zij door hun ambachtsbroeders werden verkozen, schoven dekens zichzelf interessante opdrachten toe die hun aanzienlijk financieel gewin opleverden. Dankzij de politieke medezeggenschap van het ambachtswezen vormde zich dus een profitaariaat van kleine kapitalistische ondernemers in naam van het egalitaire corporatisme. Juist het Brussels hof plaatste bij deze 'ambachtsaristocratie' fraaie bestellingen, wat ons brengt bij de banden tussen hof, stedelijke politiek en sociale geleidingen die Pleij centraal stelt². Een gelijksoortige studie werd ondernomen door De Stobbeleir voor het bouwvak, dat direct de invloed onderging van de wisselende conjunctuur veroorzaakt door de werken aan het hertogelijk paleis. Hij stelde een rechtstreeks verband vast tussen de aantrekkingskracht van het ambachtsgilde en zijn politieke invloed. Tijdens de jaren 1477-1486 waren beide opvallend

* Naar aanleiding van de bijdragen aan het discussiedossier voelde een van de redacteurs zich geroepen te reageren.

1 M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384-ca.1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces* (Brussel, 1990).

2 J. P. Sosson, 'L'artisanat bruxellois du métal: hiérarchie sociale, salaires et puissance économique (1360-1500)', *Cahiers bruxellois*, VI, VII (1961, 1962) 98-122 en 225-258.